

Il lung 19avel tschientaner en Svizra (Part 2: economia)

■ **Entaifer in spazi da sis generaziuns è la Svizra sa midada dal tuttafatg – sumegliantamain sco ils pajais vischins. In pajais agrar è daventà ina pussanza industrial dominada da las citads. Il svilup dals meds da transport e da la tecnica da comunicaziun ha mess cun ils pes ensi las noziuns da temp e da spazi.** Tar questa nova orientaziun hai dà victurs e sperdents. Interpenderers pitschens en daventads ritgs entaifer paucs onns, purs bainstants han pers la gronda part da lur fatg. Novas professiuns en sa svilupadas, autras en svanidas per adina.

La Confederaziun en il mintgadi

Co dueva funcziunar in stadi modern, sche mintga chantun u schizunt mintga regiun insistiva sin si'atgna valuta e sin sias atgnas mesiras, sche l'ura-baselgia a Basilea deva las dudesch entant che quellas dals vitgs en il conturn devan las indesch?

In'conomia moderna pretendeva mesiras da simplificaziun e d'unificaziun. Fin l'onn 1848 han pli che 500 posts da duana chantunals e locals engrevgià il traffic da rauba. La creaziun d'in spazi economic svizzer unitar era ina da las premisas per il success da l'industria en plaina expansiun.

L'emprim ha la Constituziun dal 1848 dismess tuttas staziuns da duana entaifer il pajais. In onn suenter ha la Posta federala remplazzà las postas chantunals e privatas. A partir dal 1851 ha la construcziun d'ina rait nazionala da telegrafia procurà per ina comunicaziun directa e svelta tranter tuttas regiuns dal pajais. 30 onns pli tard han ins gia tratg ils emprims fils per la rait da telefon.

Las nundumbravilas spezias da daners valaivlas en ils chantuns ed en las regiuns en vegnidas remplazzadas a partir dal 1850 dal franc svizzer ch'era lià stretgamain cun il franc franzos. La Frantscha, la Belgia, l'Italia, la Svizra e la Grezia han furnà a partir dal 1865 fin a l'Emprima Guerra mundiala l'«Uniu monetara latina». Lur munaidas d'aur e d'argient pudevan circular libramain en tuts stadis commembers; mo ina pitschna part dals daners vairamain appligads en Svizra derivava d'instituts monetars svizzers.

L'unificaziun da las paisas e mesiras entaifer il sistem metric, pretendì gia dal temp da la Revoluziun franzosa, ha pudì sa derasar pir enturn il 1875 e quai suenter ina lunga perioda da concordats e cumpromiss. L'onn 1894 ha il temp uniform da l'Europa Centrala finalmain remplazzà ils divers temps locals ch'eran in vair anacronissem en il temp da las viafiers, dal telefon e dal telegraf.

La citad, la fabrica, la viafier

La viafier e cun ella il charvun han midà

La burgaisia celebrescha il svilup industrial e tecnologic. (Maletg da 1847).

a partir dal 1860 radicalmain las cundiziuns da partenza da l'economia. La Svizra ch'aveva a partir dal 1857 ina colliaziun cun la rait da viafier europeica grazia al tunnel dal Hauenstein, ha obtegnì access als combustibels fossils, particularmain al charvun. Sin blers secturs ha la produziun manuala stui guntgir a la produziun en fabrica. L'agricultura tradiziunala ha stui sa midar cumplainmain sut la pressiuun da la concurrenza dals imports pli bunmartgads. En paucs onns è la produziun da granezza sa reducida sin in terz da l'anteriura. Bliers purs vivevan en miseria e na vesevan betg pli in avegnir.

Quai è stà il grond mument da las citads e da l'industria. Nagin pajais exportava, en relaziun cun il dumber da ses abitants, tants products industrials en l'entir mund sco la Svizra. Grondas fabricas e manaschis da prestaziuns da servetsch sco bancas ed assicuranzas chattavan ins surtut en las citads ch'en creschidas zunt fitg en il davos quart dal tschientaner.

En il decurs dal 19avel tschientaner ha la Svizra midà radicalmain sia fatscha: d'ina cuminanza rurala è ella daventada ina societad da caracter urban. Enturn il 1850 viveva be in da sedesch abitants en ina citad gronda, il 1910 gia in da quatter. La gronda massa dals povers ch'è fugida en las citads ha chattà là cundiziuns da lavurar e d'abitar insupportablas. La colera, il tifus e la tuberculosa han pretendì lur unfrendas surtut en questa classa da la populaziun ch'ha stui viver senza l'igiene la pli elementara.

Administrar e communitgar

Vers la fin dal 19avel tschientaner en cumparids novs meds da lavur per il commerzi e l'administraziun. Maschinas da scriber, da far quintes e da registrar han midà radicalmain la lavur en ils biro ed en las partiziuns da contabilitad ed han creà novas plazzas da lavur e pro-

fessiuns ed er novas ierarchias. Posts subalterns en secretariats e contabilitads pudevan uss er vegnir occupads da dunnas e giuvnas – lavurs qualifitgads ma mal pajadas. Pir enturn il 1900 ha la regenza sfurzà las federaziuns commercialas d'acceptar imprendistas en lur scolas.

Gia avant l'Emprima Guerra mundiala lavurava pli ch'in quart da la populaziun activa en il sectur da las prestaziuns da servetsch. La part da l'agricultura è sa reducida correspundentamain. Il svilup da las bancas grondas e da las chasas d'assicuranza correspundeva a l'augment da las investiziuns da chapital che vegnivan pretendidas per la construcziun da las viafiers, per l'economia electrica e per l'expansiun da l'industria. L'industria svizra ha cuntanschi ina posiziun excellenta sin la fiera internaziunala e quai grazia a las organizaziuns da commerzi fitg spezializadas ch'han fatg diever da tut ils meds da la comunicaziun moderna. Il telegraf – ed a partir dal 1880 il telefon – è daventà l'instrument da lavur da mintgadi da l'economia moderna. A la fin dal tschientaner era la Svizra colliada cun l'entir mund tras ina spessa rait da comunicaziun.

La vita dals lavurers

Dischoccupaziun, malsogna e miseria eran savens la vart zuppentada dal progress industrial. Las bieras famiglias da lavurers vivevan sut cundiziuns fitg nauschas: situaziun d'occupaziun malsegira, stretgas relaziuns d'abitar, pajas insufficientas, lungs dis da lavur sut cundiziuns savens fitg stanclentantas – quai tut era la culpa ch'els na pudevan betg manar ina vita da famiglia ideala sco il mund burgais la propagava. Umens, dunnas e giuvenils han stui lavurar diramain per pudair survivir. Ina famiglia da lavurers dal 19avel tschientaner stueva impunder radund dus terzs da l'entrata per la vivonda che consistiva per la plipart da paun, café e tartuffels. Sut questas cundiziuns pudeva mintga eveniment nunspetgà – malsogna, accident u dischoccupaziun – manar directamain en la miseria. Enturn il 1850 appartegnevan ils lavurers svizzers vairamain tranter quels ch'eran pajads il mender da l'entira Europa. Lur situaziun è sa meglierada be pauc fin l'Emprima Guerra mundiala.

A l'ur da la cultura burgaisa dominanta è sa sviluppada ina cultura da lavurers fin uss nunenconuscha cun sias atgnas instituziuns, disas e plaschairs, ch'è strusch vegnida registrada da las instanzas uffizialas. La guerra mundiala e cun quella las perditas da l'export han puspè disfatz il modest progress d'ina curta perioda da bainstanza relativa.

La lavur sa concentrava surtut en las fabricas; en l'industria da textilias e d'uras ha la lavur a chasa dentant pudì sa mantegnair fin lunsch en il 20avel

tschientaner. Qua dirigivan e coordinavan centers urbans ina vasta rait da lavurers e lavureras da chasa sin la champagna.

Partir ed arrivar

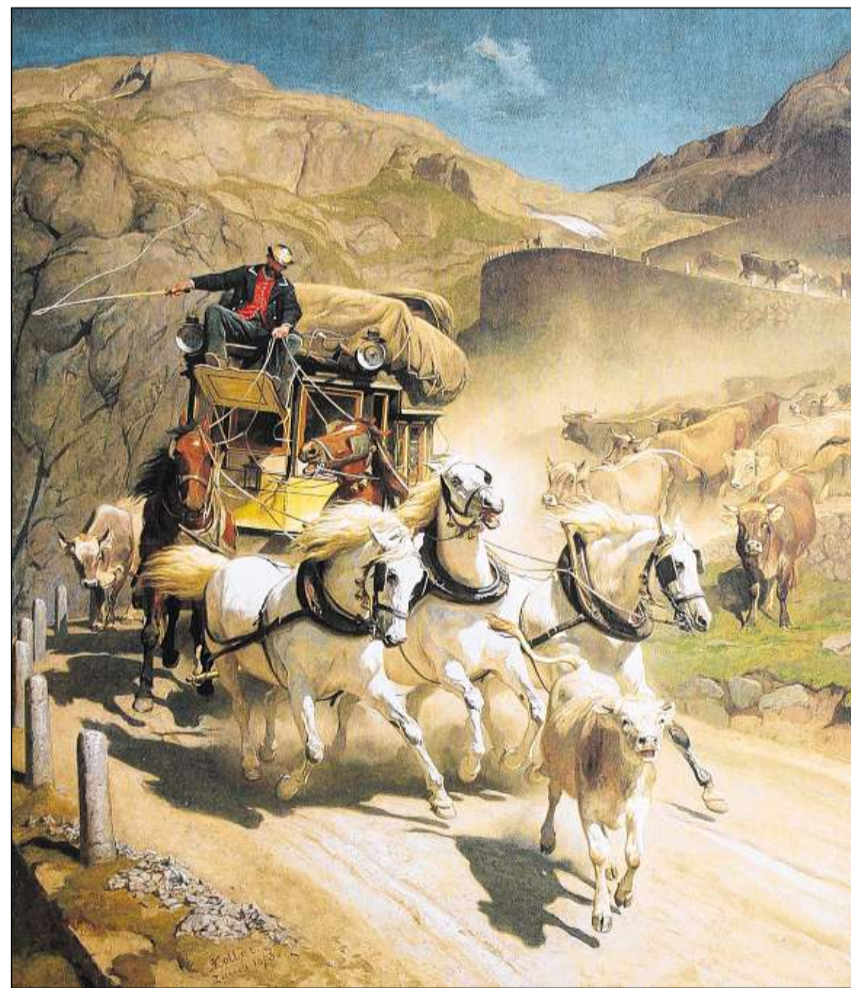
Durant tschientaners en blers Svizzers stads sfurzads d'emigrar per gudagnar il da viver a l'ester. Fin ditg en il 19avel tschientaner ha il servetsch en regi-

taner han numerus mastergnants e scienzias fitg qualifitgads da la Germania – per la gronda part persequitads pervi da lur ideas ed opiniuns liberalas – chattà qua asil politic e lavur. Gia avant il 1900 ha cumenzà l'affluenza da forzas da lavur or da l'Italia e da l'Austria. En l'industria da fabricas e sin il sectur da construcziun è lur contribuziun daventada indispensabla.

«Colonias»

Grazia a la viafier ed al bastiment a vapur arrivavan schizunt victualias fundamentals da fitg lunsch natiers: granezza, grass, zutger, café ed auters products da las colonias vegnivan importads en grondas quantitads e faschevan per part concurrenza a la produziun indigena. Grondas gruppas da la populaziun han midà lur isanzas da sa nutrir entaifer paucs onns. Rauba da pasta da salin importada è daventada il nutriment da mintgadi ed en l'armada è il vin dal pajais usità fin uss vegnì substituì dal té.

Ils martgads usitads e las fieras annualas usitadas han pers lur muntada. La populaziun fascheva uss sias cumpras plitost en il negozi da victualias, en la «stizun» ch'ins enconuscheva oriundamain mo en la citad, ch'ins ha dentant prest er chattà en ils vitgs sin la champagna. En il «negozi da colonias» eran las curunas emplenidas cun products dal mund entir: café da l'America dal Sid e tubac da l'America dal Nord, té da l'Orient Extrem, zutger da las Antillas e grass da plantas da l'Africa.

Suenter il 1848 ha la Confederaziun substituì las postas, duanas, mesiras e munaidas chantunals e localas. (Posta federala al Gottard, maletg da Rudolf Koller, 1873).

ments da mercenaris a l'ester offert ina pussaivladad da gudogn ordaifer il pajais. Ils fatgs da mercenaris han reflectà la structura da la societad da l'Ancien Régime: posts d'uffizier eran reservads als members da las famiglias regentas, purs han servi sco schuldads e sutuffiziers.

Gia a l'entschatta dal 18avel tschientaner han singulas gruppas d'emigrants abandonà il pajais per sa chasar vi surmar. En il tschientaner suandant ha l'emigraziun prendì ina dimensiun dal tuttafatg nova. Il spert augment da la populaziun e la crisa da l'agricultura indigena han sfurzà radund 350 000 umens e dunnas da tschertgar ina nova patria – diesch giadas dapli ch'en il 18avel tschientaner. Ils blers da quels en sa chasads en l'America dal Nord, ulteriuras colonias da Svizzers en da chattar en tuttas parts dal mund.

Ma la Svizra è er stà in pajais d'immigraziun. En il decurs dal 19avel tschien-

La produziun industrial da la Svizra, che dependeva per la gronda part da las materias primas importadas, ha conquistà dapi ils onns 1850 impurtantas parts da la fiera mundiala cun novs products: maschinas, tailas da saida, tschigliatta e fabricats chemics. Malgrà che la Svizra na possedeava betg senza colonias, ha er ella profità da la colonisaziun da l'Africa e da l'Asia tras las pussanzas europeicas. Il foss tranter ils ritgs stadis industrials ed ils povers stadis dal Terz mund ha cumenzà a caracterisar l'economia mundiala.

La preschentaziun:

Dossier «Il lung 19avel tschientaner en Svizra».

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=2785
www.chatta.ch

Emigrants da l'Europa en viadi sur l'Atlantic, ca. 1900.